

Jegyzetek az illusztrációkhoz

Nem szokásos az, hogy egy művész jegyzetekkel kísérje egy költői antológiához készített illusztrációit. Helyzetem azonban kivételes, mint ahogy ez az antológia is kivétel. Azt hiszem, hogy magyarázó jegyzeteimmel közelebb hozhatom az olvasót a költőkhöz és verseikhez.

Miként az antológia költeményei, az én illusztrációim is arra szolgálnak, hogy a választott huszonöt magyar költőt plasztikusan is bemutassuk. (A választás Budayé; az antológia 200 költőt mutat be.) A kötet angol nyelvű közönség számára készült, kiből a többség nem ismeri a magyar költészetet; tanácsosnak láttam, hogy a hagyományos bemutatáson túllépjek. Az Antológia számára készült portréim tehát jóval merészebbek a konvencionális bemutatásnál.

Ami a régi költőket illeti, régebbi metszetek és rézkarcok figyelembevételével dolgoztam. Olyan hasonlóságokat kerestem, melyek az adott periódusban a legjellegzetesebben mutatják be a költőket, továbbfejlesztve ezt szimbólumokkal, melyeket a mai irodalomtörténet is visszhangoz. Ifjúságom nagy élménye volt a magyar irodalom és nagy öröömre szolgál, hogy angol nyelvű bemutatásában segídekezhetem.

Az e századi költők közül sokat személyesen ismertem, sőt barátaim is akadtak közülük; ilyen esetekben nemcsak egyéb illusztrációkat és fotográfiákat használtam fel, hanem személyes emlékeket és vázlatokat is.

Buday György 1966-ban, Tábori Pál biztatására lépett kapcsolatba Kabdebó Tamással, majd 1969-ben Szathmáry Lajossal és Makkai Ádámval. Az illusztrációkat Szathmáry megbízásából, illetve az ő költségen készítette. Ezek ma is a chicagói magyar irodalmár birtokában vannak.

E sorok írója a hetvenes években felkereste Buday Györgyöt stúdiójában, s kapcsolatban maradt vele a nyolcvanas évek elejéig. Levelei tehát ugyancsak megtalálhatók az MTA le-rakatában. Míg levelezni magyarul leveleztünk, Buday angolul írta a fenti jegyzetet (nem úgy, mint Cs. Szabó, aki magyarul írta előszavát, melyet Táborival angolosítottunk), Budayt tehát - ezúttal - magyarra kellett fordítanom.

Bizonyos esetekben, amikor a költőt fiatal, középkorú, öreg művészként is ismerjük – vagy ha korán beértek, mint Petőfi vagy József Attila –, úgy éreztem, hogy jellegüket nehéz lett volna belesűríteni egyetlen képmásba, tehát montage-okat, azaz többszörös portrékat alkottam, hogy kifejezzem a költő és költészetének bonyolultságát, fametszeteim segítségével.

Meglehető, hogy ez a portréforma eleddig hiányzott. Amikor Picasso és kortársai profilból és szemközt is bemutatnak egy-egy arcot, akkor megnyitották az utat a többszöri portréábrázolás felé.

Valahogy én mindig azt gondoltam, hogy a kétféle ábrázolást az európai civilizációban a Janus-fő igazolja. Az egyetlen fej kétarcú vagy kétprofilos ábrázolása – bár mindig egyetlen fejre vonatkozott – több ezer éves örökségünk. Ám a kubizmus és egyéb modern irányok hatása kellett ahhoz, hogy ezeket a kombinációkat elfogadhatóvá tegyük a modern művészetben.

Nagy lépés volt ez előre: az egymással kontrasztban levő szögek elősegítik a képszerűsítést és a vonások kitelítésének teljességét. A modell teljesebb egyéniségét mutatják be.

A történelmi hűség kedvéért meg kell mondanunk, hogy az ókor és Picasso között volt arra példa, hogy egyes festők sokszoros portrékat festettek, gondoljunk itt Van Dyck I. Károly, angol király, és Philippe de Champaigne Richelieu kardinális képére. Ezek az új portréábrázolás előfutárainak tekintendők. Szemből és két profilból látunk egy-egy fejet, a két szélső a középsőre néz. A fejek méretei azonosak voltak, mint a mai rendőrfotókon a bűnözőkéi. Mesterfestőkről lévén szó, a portrék a mesteri ecsetkezelést is visszaadják, holott a portrékat nem ebédlők falára szánták mestereik.

A mai szem már felkészült arra, hogy heterogén szimbólumokat lásson egyetlen kép keretén belül. A szürrealisták megtanítottak arra, hogy befogadjuk „a művész agyában egy időben létező koncepciókat”, aki ezeket vásznon, márványba faragva vagy fába vésve kívánja kifejezni.

Manapság már nemcsak a művészetben járatosak azok, akik a többszólamú bemutatást elfogadják. Az újdonság a múlté, hiszen a televízió popénekesek és mások arcát sokféle szögben, vetületben hozza otthonunkba, a picitől a nagytottig, a premier plantól az egyes részletek – kezek, lábak, hangszerek, egy kapuban rúgott labda – egyes vagy szimultán bemutatásáig.

A fotográfia hozzájárult az impresszionista festészet kifejlesztéséhez, a televízió pedig hozzászoktatta a szemet ahhoz, hogy a mindennapi ember a dolgok és történések új panorámáját lássa. A sokszoros portré útját a televízió egyengette: alakok, hasonlóság, szögek – új lehetőség nyílt ezek számára.

A következő lépés egy új dimenzióba vezet. A művész képes arra, hogy a költő mását különböző életkorból adja vissza, vonatkozásokkal és háttérrel gazdagítva. Az ábrázolásnak ez az új potenciálja egybeesett az absztrakt festészet időleges lehanyagolásával. Mint a valóságos és képelt portrék régi művelője, én készségesen fogtam bele elsőnek a többszörös portré kiművelésébe. Amikor 1940-ben a 37 kötetes Shakespeare-kiadásban az Athéni Timon ábrázolását rám bízta, egy sorozatban mutattam be a főszereplőt: az idealista Timontól kezdve a gyűlölködőig, ahogy ezt a drámaíró tette. Timon portréja a történések jegyeit sorozatosan mutatta be. Innen már aránylag rövid volt az út, hogy ismeretlen költőket mutassak be egy antológiában, többszörös portrék segítségével.

Metszeteim 25 magyar költőt ábrázolnak, a shakespeare-i kortól sajátunkig, úgy, hogy felhasználják a modern művészet vívmányait, bizonyos formális jegyek mellőzésével. Az én sokszoros portréim olykor a realizmus jegyében születtek – olykor a fiatal-kori képmástól a halotti maszkiig – mint pl. Babits Mihály esetében.

A láttatás és megértetés szándéka vezetett, mikor montázs segítségével motívumokat emeltem ki egyes költők életéből. Előfordult – pl. Ady esetében –, mert visszaemlékeztem a nőkre, akik ihletői voltak. Felhasználtam a háttérret, a szülőházát, majd a szobrot vagy sírkövet, mit a költő emlékére emeltek. A dekoratív elemek a költő életében eluralkodó stíluseideált idézik. Példa erre a Csokonai-portré, Cupidóval, a csikóbőrös kulaccsal – mely a rokokót is megidézi. Ady nyakkendője Art Nouveau, miként néhány jegy a saját ifjúságán, életén, versein. (Egy fénykép szerint Adynak valóban volt ilyen nyakkendője.)

Montázsaim néhol az ország eseményeit is célozzák. Zrínyi-képemen rajta van a vaddisznóvadászat, melyet egy korabeli metszetre alapoztam, de szerepel az Adriai Tenger Szirenájának címlapja is. Balassi-portrémon első, 1572-ben írt könyvének dekorációja is látszik. Az az embléma, mellyel majd a Nyugat folyóirat borítóján találkozunk, az Ady-portrén is echózik.

A történeti visszapillantásokon innen felhasználtam saját korábbi illusztrációimat is, a teljesség igénye nélkül. A *Tragédia* 1936-os svéd kiadásához például 25 illusztrációt készítettem, melyek – Ádámtól kezdve – bemutatták a korszakokat. Panoráma övezi a költő portréját, a fáraóktól az eszkimóig. Helyszűke miatt pár epizódot mutattam csak be, itt, az óramutató mozgásirányában: Ádám öngyilkossági kísérletét, hogy az emberiséget mentesítse a történendőktől; Éva megjelenését, ki terhességével példázza, hogy a történelem már megkezdődött; Ádám sorsa tehát az ember tragédiája lesz.

Egy másik példám Arany Jánosra vonatkozik. 1932-ben a Magyar Könyvmíves Céh engem bízott meg az Arany-balladák illusztrálásával. A Kolozsvári 1933-as kiadás 33 illusztrációmmal jelent meg, bibliofil és fűzött változatban.

Arany portréja köré ezekből csak részleteket fűzhettem. Bemutattam a Vörös Rébékből a folyót keresztelő pallón a hollóvá váló, szárnyra kapó asszonyt.

Végül hadd említsem meg a Kassák-portrét, mely egyrészt felidéz egy korábbi illusztrációm, a *Munkanélkülit*, másrészt viszont magába foglalja a költő saját absztrakt festményét is, tiszteletadásképpen, hiszen a költő kiváló festő is volt.